

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler*

How Minkârizâde Yahya Efendi's Fatwas Became Known as
Fetâvâ-yı Abdurrahim

Ahmet Faruk ÇELİK**

Öz: Fetva mecmuaları ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini hayatına dair ihtiva ettikleri zengin içerikle birçok disiplinden araştırmacılar için birinci el kaynaklar arasındadır. Bu çalışmada fetva mecmuaları arasında önemli bir yere sahip olan ve literatürde *Fetâvâ-yı Abdürrahim* adıyla bilinen eserin aidiyet sorunu ele alınmıştır. Bu amaçla *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, *Fetâvâ-yı Atâullah* ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim* isimli fetva mecmualarının yazma nüshaları incelenmiş ve bu nüshaların içerik mukayesesi yapılmıştır. Sonuç olarak *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak bilinen eserdeki fetvaların aslında Minkârizâde Yahya Efendi'ye (ö.1088/1678) ait olduğu gösterilmiştir.

Fetva mecmuaları telif eserlerden farklı olarak çoğunlukla şeyhülislamın fetva emirleri veya öğrencileri tarafından bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Bu sebeple fetva mecmuaları bazen fetvayı veren şeyhülislama değil mecmuayı derleyen kişinin adına nispet edilmiştir. Fetvalar mecmua hâline getirilirken klasik fıkıh sistematığına göre düzenlenmiştir. Bazı fetva mecmualarında fetvaların fıkıh kitaplarındaki kaynaklarının yazılması anlamına gelen fetva nakillerine de yer verilmiştir.

Minkârizâde Yahya Efendi, 17. yüzyılda on bir yıldan fazla şeyhülislamlık yapmıştır. Onun şeyhülislamlığından kırk iki sene sonra bir yıl süreyle şeyhülislamlık yapan Mentezâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716), Minkârizâde Yahya Efendi'nin öğrencilerindedir. Abdürrahim Efendi, hocası Yahya Efendi'nin fetvalarını fıkıh kitaplarındaki bölümlere göre tasnif etmiştir. Bu yeni tasnif, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak isimlendirilmiştir. İlk başlarda *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in aslında Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını derleyen bir çalışma olduğu bilinirken bu bilgi daha sonraları unutulmuş ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, Abdürrahim Efendi zamanında verilen fetvaları içeren bir mecmua olarak kabul edilmiştir. Bu durum, çeşitli araştırmalarda yarım asırdan fazla bir süre önce verilmiş fetvaların yarım asır sonraki bir bağlamda incelenmesi sorununa yol açmıştır.

* Bu makale "Osmanlı Fetvasında Yeni Bir Klasik Olarak Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetâvâsı" isimli devam etmekte olan doktora tez çalışmamdaki ilk bulgularından hareketle kaleme alınmıştır. Fetva mecmuaları üzerinde çalışmam konusunda beni teşvik eden ve literatürdeki bu tespiti kendisiyle ilk paylaştığımda bana yol gösteren Erol Özvar'a, doktora tezimde de ele alacağım bu meseleyi biran evvel yayına dönüştürerek ilim dünyasıyla paylaşmam konusunda beni teşvik eden Mürteza Bedir, Abdullah Kahraman ve Nail Okuyucu'ya, makalenin olgunlaşmasında değerli katkıları esirgemeyen Cemal Atabaş, Zahit Atçıl ve Muhammed Yuşa Solaka teşekkür ederim. Ayrıca yayınlama sürecinde önemli katkılarda bulunan *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin adını bilmediğim hakemlerine teşekkür ederim.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmet.faruk@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5745-9101

Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvaları iki farklı tasnifle günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birincisi Atâullah Efendi'nin fetvaların nakillerini yazarak hazırladığı derlemesidir. Bu derleme Atâullah Efendi'nin ismine nispetle *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*, *Fetâvâ-yı Atâiyye* ve *Atâullah Fetâvâsı* isimleriyle şöhret bulmuştur. Atâullah Efendi, hazırladığı derlemeye yazdığı girişte bu eserde Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını derleyeceğinden açıkça bahsetmektedir. Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını derleyen ikinci çalışmayı Menteşzâde Abdürrahim Efendi yapmıştır. O, Yahya Efendi'nin fetvalarını bir araya getirmiş ve klasik fıkıh sistematığına göre tasnif etmiştir. Abdürrahim Efendi, hazırladığı bu tasnifte fetvaların nakillerine yer vermemiştir. Eser, Abdürrahim Efendi'nin ismine nispetle *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ismiyle şöhret bulmakla birlikte *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ismiyle de tedavüle girmiştir.

Atâullah ve Abdürrahim Efendilerin hazırladıkları derlemeler fetvaların nakillerine yer verip vermeme açısından olduğu gibi içerdikleri fetva sayıları açısından da birbirinden farklıdır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim* derlemesi, *Fetâvâ-yı Atâullah* derlemesinden çok daha fazla fetvayı içermektedir. Mesela nikah bahsinde *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta 415 fetva bulunurken *Fetâvâ-yı Abdürrahim*/*Fetâvâ-yı Minkârizâde*'de 805; talâk bahsinde *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta 378 fetva bulunurken *Fetâvâ-yı Abdürrahim*/*Fetâvâ-yı Minkârizâde*'de 791 fetva bulunmaktadır. Atâullah Efendi'nin hazırladığı *Fetâvâ-yı Atâullah*'taki fetvalar büyük oranda *Fetâvâ-yı Abdürrahim*/*Fetâvâ-yı Minkârizâde*'de bulunmaktadır. Dolayısıyla Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvaları üzerine yapılacak bir çalışmada araştırılan konuyla ilgili onun daha çok fetvasına ulaşmak için *Fetâvâ-yı Abdürrahim*/*Fetâvâ-yı Minkârizâde* isimli mecmuaların kaynak olarak kullanılması gerekmektedir.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'deki fetvaların Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında verilen fetvalar olmadığını gösteren birçok delil bulunmaktadır. Bunların başında fetva mecmualarındaki bilgiler gelmektedir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in birçok nüshasında fetvaların Minkârizâde Yahya Efendi'ye ait olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır. Fetvaların başında bulunan "li'l-mevlâ el-allâmeti'l-merhûm şeyhülislam Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârizâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce'ale'l-cennete mesvâhu" ifadesi ve bir fetva mecmuasının kenar notunda bulunan "Mecma'u'l-fetâva fi fetâvâ Minkârizâde. Tertibü'l-merhûm el-mebrûr Abdürrahim el-müftî fi devleti'l-aliyye sâbikan" ifadesi Abdürrahim Efendi'nin fetvaları veren kişi değil onları tertip eden kişi olduğunu açıkça göstermektedir. Başka bir nüshanın başında yer alan "Fetâvâ-yı Minkârizâde tertib-i Abdürrahim. Yalnız Abdürrahim Fetâvâsı dahî dirler" ifadesi de bu durumu desteklemektedir. Ayrıca *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvaların Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta bulunması ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bulunan Girit'in fethiyle ilgili meselelerin tarihi olarak Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verilmiş olmasının imkânsız olması da fetvaların Abdürrahim Efendi tarafından verilmediğini göstermektedir. Zira Girit 5 Eylül 1669 tarihinde fethedilmiştir. Abdürrahim Efendi ise 26 Haziran 1715 tarihinde şeyhülislam olmuştur. Dolayısıyla *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan Girit fetvalarının Abdürrahim Efendi tarafından verilmiş olması mümkün değildir. Girit'in fethedildiği tarihte şeyhülislam, Minkârizâde Yahya Efendi'dir.

Anahtar Kelimeler: Fetva, Fetva Mecmuası, Şeyhülislam, *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, *Fetâvâ-yı Atâullah*, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*

Abstract: Fatwa collections with their rich content on the social, cultural, economic, political and religious life of the period to which they belong are among the primary sources for researchers from many disciplines. This study aims to question the authorship of an essential fatwa collection known as *Fetâvâ-yı Abdürrahim* in the literature.

For this reason, it examines the manuscript copies of the related fatwa collections, namely *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, *Fetâvâ-yı Atâullah* and *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, and compares their content. As a result, it demonstrates that the fatwas in *Fetâvâ-yı Abdürrahim* belongs to Minkârizâde Yahya Efendi (d. 1088/1678).

Fatwa collections are composed mainly by fetvâhâne officials or students, unlike books by authors. Thus, fatwa collections are sometimes attributed to the person who compiled it, not the Sheikh al-Islam who issued the fatwa. When Fatwas were gathered into a collection they were arranged systematically according to the classical *fiqh*. In some fatwa collections, *nuquls* of fatwas are also included, which means that the sources of fatwas of other *fiqh* books are indicated.

Minkârizâde Yahya Efendi occupied the position of Sheikh al-Islam for more than eleven years in the 17th century. Menteşzâde Abdürrahim Efendi (d. 1128/1716) was one of the students of Minkârizâde Yahya Efendi and also served as Sheikh al-Islam for a year, forty-two years after his teacher. Abdürrahim Efendi classified the fatwas of Yahya Efendi according to the chapters found in the *fiqh* books. This new classification was called *Fetâvâ-yı Abdürrahim*. Initially, it was known that *Fetâvâ-yı Abdürrahim* was a work that compiled the fatwas of Minkârizâde Yahya Efendi; however, this information was later forgotten, and *Fetâvâ-yı Abdürrahim* was accepted as a collection containing the fatwas given during the time of Abdürrahim Efendi. This inaccurate recognition in various studies has led to a half a century time-lapse and the problem of accurately examining the context of this period.

The fatwas of Minkârizâde Yahya Efendi have reached the present day with two different classifications. First is the collection prepared by Atâullah Efendi with the *nuqul* of fatwas. This collection was called *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*, *Fetâvâ-yı Atâiyye* and *Atâullah Fetâvâsı* in relation to the name of Atâullah Efendi. Atâullah Efendi, in his introduction, remarks that he would compile Minkârizâde Yahya Efendi's fatwas. The second person who compiled the fatwas of Minkârizâde Yahya Efendi was Menteşzâde Abdürrahim Efendi. He brought together Yahya Efendi's fatwas and classified them according to the classical *fiqh* books system. However, Abdürrahim Efendi did not include the *nuquls* of fatwas in this classification. Although the collection is known as *Fetâvâ-yı Abdürrahim* related to the name of Abdürrahim Efendi, it is also known as *Fetâvâ-yı Minkârizâde* due to them being the fatwas of Minkârizâde Yahya Efendi.

Collections prepared by Atâullah and Abdürrahim differ from each other in terms of whether they include *nuquls* of fatwas and the number of fatwas they contain. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, has much more fatwas than *Fetâvâ-yı Atâullah*. For example, there are 415 fatwas in *Fetâvâ-yı Atâullah* about marriage. However, for the same subject, *Fetâvâ-yı Abdürrahim/Fetâvâ-yı Minkârizâde* includes as many as 805 fatwas. Likewise, there are only 378 fatwas in *Fetâvâ-yı Atâullah* about talaq, whereas in *Fetâvâ-yı Abdürrahim* there are 791 fatwas on the same subject. Furthermore, fatwas mentioned in the *Fetâvâ-yı Atâullah* are also included in *Fetâvâ-yı Abdürrahim*. Therefore, if the aim is to research as many fatwas of Minkârizâde Yahya Efendi as possible, then the *Fetâvâ-yı Abdürrahim* must be included as a primary source.

Moreover, a great deal of evidence shows that the fatwas in the *Fetâvâ-yı Abdürrahim* were not the fatwas given during the time of Abdürrahim Efendi. The most important of these are noted in the fatwa collections. In many copies of the *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, some expressions demonstrate that the fatwas belonged to Minkârizâde Yahya Efendi. Such as, "li'l-mevlâ el-allâmeti'l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârizâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce'ale'l-cennete mesvâhu" and "Mecma'u'l-fetâva fi fetâvâ Minkârizâde. Tertibü'l-merhûm el-mebrûr Abdürrahim el-müftî fi devleti'l-aliyye

sâbikan”. These notes clearly prove that Abdürrahim Efendi is the person who compiled the fatwas. Likewise, other notes such as “*Fetâvâ-yı Minkârizâde tertib-i Abdürrahim. Yalnız Abdürrahim Fetâvâsı dahî dîrler.*” also supports that claim. As a further proof, we can observe that *Fetâvâ-yı Ataullah* includes all the fatwas in the collection of *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. Lastly, the fatwas in *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* regarding the conquest of Crete could not have been given during the time of Abdürrahim Efendi since Crete was conquered on September 5, 1669, whereas Abdürrahim Efendi became the sheikh of Islam on June 26, 1715. Therefore, it is not possible for Abdürrahim Efendi to have given the fatwas related to the conquest of Crete. In fact, during that period it was Minkârizâde Yahya Efendi who had the post of Sheikh al-Islam.

Keywords: Fatwa, Fatwa Collections, Sheikh al-Islam, *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, *Fetâvâ-yı Ataullah*, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*

Giriş

Osmanlı ilmiye sınıfının başı sayılan şeyhülislamın verdikleri fetvaları içeren fetva mecmuaları birçok disiplinin özellikle de Fıkıh İlmi, Osmanlı Hukuk Tarihi ve Osmanlı Tarihi çalışmalarının önemli müracaat kaynaklarından biridir. Bununla birlikte fetva mecmuaları üzerine yapılan çalışmalar son yirmi yıldır sayıca artsa da bunlar, eldeki kaynakların zenginliği dikkate alındığında oldukça sınırlı kalmaktadır. Ayrıca fetvaların ne zaman kim tarafından verildiğine dair bilgilerimiz de hâlâ hem sınırlı hem de sağlaması çok az yapılmış bilgilerdir. Bu makalede, günümüzde 18. yüzyıl başlarında görev yapmış olan Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716) şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvalardan oluşan müstakil bir mecmua olarak bilinen *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in aslında 17. yüzyılın ikinci yarısında görevde bulunan Minkârizâde Yahya Efendi'nin (ö. 1088/1678) fetvalarının fıkıh sistematığına göre derlendiği bir fetva mecmuası olduğu ortaya konulacaktır.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda yaygın olarak Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin verdiği fetvalardan oluşan müstakil bir fetva mecmuası olarak kabul görmüştür. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'e 18. yüzyıla ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla müracaat edilmiş ve eser bu dönemin hukuki, siyasi ve iktisadi meselelerinin anlaşılmasında birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Hâlbuki araştırmacılar tarafından müstakil bir fetva mecmuası olarak kabul edilen bu eserdeki fetvalar, Abdürrahim Efendi'den yaklaşık yarım asır önce şeyhülislamlık yapan Minkârizâde Yahya Efendi'nin *Fetâvâ-yı Minkârizâde* olarak bilinen fetvalarıyla aynıdır.¹ Abdürrahim Efendi, Minkârizâde Yahya Efendi'nin verdiği fetvaları tasnif etmiş ve bunların fihristini çıkarmıştır. Abdürrahim Efendi'nin yaptığı bu derleme faaliyeti ile ortaya çıkan eser, özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) dönemindeki basımının² Abdürrahim Efendi'nin ismiyle yapılmasının etkisiyle Yahya Efendi'nin ismiyle değil Abdürrahim Efendi'nin ismiyle tedavüle girmiştir. Bu durum eserin yayınlandığı dönemde bilinse de sonraları *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvalar Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvalar olarak kabul edilmiştir.³

Bu çalışmada öncelikle bu iki Osmanlı ilim ve hukuk adamının hayatına kısaca değinilecek, daha sonra bahsedilen karışıklığa sebep olan eserin Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarından oluştuğu delilleriyle ortaya konulacaktır.

1 Çelik, XVII. Yüzyıl Osmanlı Merkez Ve Taşrasında Fetva, s. 5-6.

2 Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye, 1243/1827.

3 *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvaları Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verilen fetvalar olarak tanıtan ve kullanan çalışmalardan bazıları şunlardır: İpşirli, "Abdürrahim Efendi, Menteşzâde", s. 289-290; Kallek, "Fetâvâ-yı Abdürrahim", s. 437; Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 301-2; Cihan, *Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat*; Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmuaları*, s. 54; Atar, XVIII. Yüzyıl'da Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadi Hayat.

1. Minkârizâde Yahya Efendi ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin Hayatı

Minkârizâde Yahya Efendi 1018/1609 senesinde dünyaya gelmiştir.⁴ Babasının ilmiye sınıfına mensup olmasından dolayı döneminin önde gelen pek çok âliminden ders almıştır. Birçok medresede müderris olarak görev yapmıştır. Mekke, Mısır-Kahire, İstanbul kadılıkları görevlerinde bulunmuştur. Anadolu kazaskerliği görevindeyken 9 Rebiülâhir 1073/21 Kasım 1662 tarihinde Sun'îzâde'nin yerine şeyhülislamlık makamına tayin edilmiştir.⁵ Yahya Efendi şeyhülislamlık makamında uzun seneler görev yapmıştır. Fakat geçirmiş olduğu felç sebebiyle vazifesini yerine getirmesi zorlaşmış, 1084/1673 senesinde Ankaralı Mehmed Emin Efendi (ö. 1098/1687) kendisine vekâlet etmekle görevlendirilmiştir. Yahya Efendi'nin hastalığının uzaması ve IV. Mehmed'le (hs.1648-1687) sefere gidememesi onun bu görevi daha fazla yerine getiremeyeceğini gösterdiği için 14 Zilkade 1084/20 Şubat 1674 tarihinde görevinden azl olunmuş ve daha önce Rumeli kazaskerliği görevinde bulunan aynı zamanda Yahya Efendi'nin öğrencilerinden olan Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692) şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.⁶ On bir seneyi aşkın şeyhülislamlık yapan Minkârizâde Yahya Efendi'nin bu zaman zarfında verdiği fetvalar mecmualar hâlinde bir araya getirilmiştir.

Abdürrahim Efendi ise Bursa mahkemesinde kâtip olan Kurt Mehmed'in oğlu olup Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Bursa'da edinen Abdürrahim Efendi daha sonra İstanbul'a gitmiş ve Minkârizâde Yahya Efendi'ye mülâzemet etmiştir. Abdürrahim Efendi'nin Minkârizâde Yahya Efendi'nin kadılık ve şeyhülislamlık yaptığı dönemlerde hocasının yanında bulunması, hocasının fetvalarını bir araya getirme düşüncesinde önemli bir etkiye sahip olmuş olmalıdır. Abdürrahim Efendi, Sahn-ı Seman, Mihrimah Sultan ve Eyüp Sultan medreseleri dâhil birçok medresede müderrislik yapmıştır. Daha sonra Yenişehir, Edirne, Üsküdar ve Mısır kadılıklarında görev almıştır. 1117/1705'te İstanbul kadısı olmuş, 1120/1708'de Anadolu kazaskerliği görevine başlamıştır. 1123-1127/1711-1715 yılları arasında üç yıl Rumeli kazaskeri olarak görev yapmıştır. 23 Cemâziyelâhir 1127/26 Haziran 1715 senesinde şeyhülislamlık makamına getirilmiş, on yedi ay bu görevde kaldıktan sonra 19 Zilhicce 1128/4 Aralık 1716'da vefat etmiştir. Edirne'de bulunan Zehrimâr Mescidi avlusuna defnedilmiştir.⁷

Abdürrahim Efendi, Minkârizâde Yahya Efendi'den kırk iki sene sonra şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bu süreyi Minkârizâde Yahya Efendi'nin şeyhülislamlık makamına getirildiği tarihten itibaren hesaplayacak olursak ikisinin fetva verdikleri süreler arasında elli dört sene olduğunu görürüz. Ayrıca iki şeyhülislam arasında yirmi iki şeyhülislam değişikliği olmuştur. Bunlardan ikisi azledildikten sonra ikinci defa tekrar şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Dolayısıyla Minkârizâde Yahya Efendi ile Abdürrahim Efendi arasında toplamda yirmi farklı şeyhülislam görev yapmıştır.

4 İpşirli, "Minkârizâde Yahyâ Efendi", s. 114.

5 Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, III, s. 439.

6 Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayât*, s. 44.

7 İpşirli, "Menteşzâde Abdürrahim Efendi", s. 289.

2. Minkârizâde Yahya Efendi'nin Nakilsiz ve Nakilli Fetva Mecmuaları: *Fetâvâ-yı Minkârizâde ve Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*

Yahya Efendi'nin görev yaptığı sırada verdiği fetvalardan oluştuğu bilinen *Fetâvâ-yı Minkârizâde* adlı eserin kütüphanelerde yazma hâlinde nakilli ve nakilsiz birçok nüshası olmakla birlikte herhangi bir baskısı bulunmamaktadır. Nakilsiz olan fetva mecmuaları *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ismini taşırken nakilli fetva mecmuaları *Fetâvâ-yı Atâullah* ismini taşımaktadır. Nakilli fetva mecmualarının bu isimle anılması nakillerini Ataullah Efendi'nin hazırlaması sebebiyledir. Nakilli fetva mecmualarından Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fetâvâ-yı Atâullah* olarak kayıtlı ulaşabildiğim on nüsha⁸ bulunmaktadır. Bu çalışma, Minkârizâde Yahya Efendi'nin nakilsiz fetvalarının yer aldığı on dört nüshayı incelemektedir. Bunlardan on üçü Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde *Fetâvâ-yı Minkârizâde* olarak kayıtlıken biri de Harvard Law School Library'de⁹ bulunan nüshadır.

Nakilsiz fetva mecmuaları Minkârizâde Yahya Efendi'ye nispet edilirken nakilli fetva mecmualarının neden Atâullah Efendi'ye (ö. 1127/1715) nispet edildiği sorusunun cevabı, Atâullah Efendi'nin kendi adıyla meşhur olan fetva mecmuasının önsözünde bulunmaktadır. Buna göre Atâullah Efendi, Yahya Efendi'nin fetvalarının ıslandığını ve yok olmaya yüz tuttuğunu görmüş ve bu fetvaları nasıl kurtaracağını düşünürken bir tanıdığının Yahya Efendi'nin imzasını taşıyan birçok fetva ve meseleyi bölümlere göre tertip ettiğini haber almıştır. Müstensihin bu derleme esnasında hata yapma ihtimali olduğunu dikkate alan Atâullah Efendi, Yahya Efendi'nin torunu Çelebi Efendi ile irtibata geçerek bu ihtimali azaltmak kaygısıyla kendisi ayrı bir mecmua oluşturmuş, mecmuayı tertip ederken fetvaların asıl kaynaklarına inmiş ve buradaki nakilleri de esere dâhil etmiştir.¹⁰ Böylece *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* ismiyle tedavüle giren nakilli fetva mecmuası ortaya çıkmıştır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi kataloglarında *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ismiyle kayıtlı olan on dört nüshanın altısında¹¹ istinsah tarihi bulunurken sekizinde¹² istinsah tarihi bulunmamaktadır. İstinsah tarihi bulunan nüshalardan Ragıp Paşa-628, Şehid Ali Paşa-1055 ve Hamidiye-601 kataloglarda *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ismiyle kayıtlı olsalar da bu fetva mecmuaları, aslında Atâullah Efendi'nin nakilleriyle birlikte hazırladığı Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren mecmuanın nüshalarıdır. Ayrıca Ahmed Paşa-111 nüshasındaki fetvalar kendisi gibi Minkârizâde Yahya Efendi'ye nispet edilen diğer nüshalardaki fetvalarla aynı değildir. Dolayısıyla *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ismiyle kayıtlı olan istinsah tarihli

8 *Fetâvâ-yı Atâullah*, Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa-617, Ragıp Paşa-618, Laleli-1264, Nuruosmaniye-2005, Nuruosmaniye-2006, Süleymaniye-663, Yazma Bağışlar-3251, Yazma Bağışlar-3403, Yazma Bağışlar-3442, Yazma Bağışlar-7471.

9 Harvard Law School Library, nr. 1402.

10 Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 298.; Nuruosmaniye 2005, v. 2.

11 Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa-628, Şehid Ali Paşa-1055, Hamidiye-601, Ahmed Paşa-111, Nuruosmaniye-2003, Harvard MS 1402.

12 Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu-361, Esad Efendi-1088, Hacı Selim Ağa-449, Nuru Osmaniye-2056, Nuru Osmaniye-2001, Nuruosmaniye-2002, Hamidiye-610, Nuru Osmaniye, 2037.

mecmualardan Minkârîzâde Yahya Efendi'nin nakilsiz fetvalarını içeren nüshalar Nuruosmaniye-2003 ve Harvard MS 1402 nüshalarıdır.

Üzerinde istinsah tarihi bulunmayan sekiz nüshanın dördü *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* olarak kayıtlıysa da bu nüshalar (Hacı Selim Ağa-449, A-Teke-lioğlu-361, Esad Efendi-1088 ve Nuruosmaniye-2056¹³) Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren nüshalardan farklıdır. Üzerinde istinsah tarihi bulunmayan Nuruosmaniye-2001, Nuruosmaniye-2002; Hamidiye-610 ve Nuruosmaniye-2037 nüshaları ise Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içermektedir.

3. Fetâvâ-yı Abdürrahîm Olarak Bilinen Fetva Nüshaları

3.1. Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Şry. nr. 88: Eser, 571 varaktan oluşmaktadır. Fihrist, ikinci varaktan itibaren başlamakta ve 18. varakta son bulmaktadır. Tablo hâlinde bulunan fihristin sağ üst köşesinde “hâzâ fihrisü fetâvâ şeyhilislam selleme[hü]’l-azîzü’l-âllâm merhûm ve mağ-fûr Abdürrahîm Efendi. Tayyibe’l-Allahu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu, âmîn”¹⁴ ifadesi yer almaktadır. Fetvaların başladığı sayfada büyük harflerle besmele yazılmış, besmeleden sonraki fetvadan hemen sonra ise kırmızı mürekkeple “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislam Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu”¹⁵ ifadesine yer verilmiştir. Eserde kitap, bâb ve fasıl başlıkları ile “el-cevab” ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu mecmuanın istinsahı 9 Zilhicce 1132/12 Ekim 1720 tarihinde başlayıp 9 Cemâziyelevvel 1133/8 Mart 1721 tarihinde tamamlanmıştır.

3.2. Süleymaniye Ktp., Carullah nr. 953: Eser, 452 varaktan oluşmaktadır ve fihrist diğer nüshalardaki gibi tablo hâlinde değildir. İlk varaktan başlayan fihrist 6. varakta sona ermektedir. 7. varakta sol üst köşede nüshanın istinsahına başlandığı tarihe yer verilmektedir. Fetvalar 8. varakta besmele ile başlamakta ve 449. varakta sona ermektedir. Mecmuanın sonunda fe-rağ kaydı bulunmaktadır. Burada, nüshanın istinsahına 25 Şaban 1131/30 Ekim 1719 tarihinde başladığı, 26 Şevval 1132 (18 Aralık 1720) tarihinde tamamlandığı ifade edilmiştir.

3.3. Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi nr. 137: Eser, 544 varaktan oluşmaktadır. Fihrist, ikinci varaktan itibaren 18. varığa kadar devam etmektedir. Tablo hâlinde bulunan fihristin başında “hâzâ kitâbu fihristi Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi” ifadesi yer almaktadır. Fetvalar besmele ile başlamakta, besmeleden hemen sonra bir fetvaya yer verilmekte ve sonrasında kırmızı mürekkeple yazılmış “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislam Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır.

13 Hacı Selim Ağa-449 nüshasını Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren Şehid Ali Paşa-1056 nüshasıyla mukayese ettim ve bu nüshadaki fetvaların benzer tasnifle Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içerdiği gördüm. A-Tekelioğlu-361, Esad Efendi-1088 ve Nuruosmaniye-2056 nüshalarının tasnifleri ise Şehid Ali Paşa-1056'dan farklı olsa da yaptığım içerik karşılaştırması neticesinde bu nüshalardaki fetvaların da büyük ihtimalle Zekeriyâyâde Yahya Efendi'ye ait olabileceğini düşünüyorum.

14 هذا فهرس فتاوى شيخ الإسلام سلمه العزيز العلام مرحوم ومغفور عبد الرحيم أفندي طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه أمين.

15 المولى العلامة المرحوم شيخ الإسلام يحيى أفندي الشهير بمنقاري زاده طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه.

3.4. Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 1570: Eser, 620 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın ilk varagında sol üst köşede “Mecma’u’l-fetâva fi fetâvâ Minkârîzâde. Tertîbü’l-merhûm el-mebrûr Abdürrahîm el-müftî fi devleti’l-aliyye sâbikan” ifadesi yer almaktadır. 2. varakta başlayan fihrist, 21. varakta son bulmaktadır. Fetvalar 22. varakta besmele ile başlamaktadır. Besmeleden sonra bir fetva bulunmakta ve fetvanın ardından diğer nüshalarda olduğu gibi kırmızı mürekkeple yazılmış “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır.

3.5. Süleymaniye Ktp., Yozgat nr. 315: Eser, 719 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 10. varakta son bulmaktadır. Nüsha 1193/1779-1780 senesinde istinsah edilmiştir. Fetvalar 11. varakta besmele ile başlamaktadır. Besmeleden sonra bir bulunmakta ve sonrasında “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır.

3.6. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi nr. 1211: Eser, 443 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 8. varakta son bulmaktadır. Fetvalar onuncu varakta besmele ile başlamakta, besmeleden hemen sonra bir fetvaya yer verilmekte sonrasında “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır. Bazı sayfalarda fetva nakillerinin yer aldığı kâğıtlar bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi bilinmemektedir.

3.7. Süleymaniye Ktp., Harput nr. 356: Eser, 410 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 2. varaktan itibaren başlamakta 22. varakta son bulmaktadır. İlk varakların bazı kısımları mürekkep akması sebebiyle zarar görmüştür. Fetvalar 23. varakta besmele ile başlamakta, besmeleden hemen sonra bir fetvaya yer verilip sonrasında “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır. Bu nüsha 23 Zilhicce 1221 tarihinde istinsah edilmiştir.

3.8. Süleymaniye Ktp., İzmir nr. 262: Eser, 410 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 3. ve 9. varaklar arasında bulunmaktadır. Fetvalar 11. varakta besmele ile başlamakta, besmeleden hemen sonra bir fetvaya yer verilmekte sonrasında “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır.

3.9. Süleymaniye Ktp., Mihrimah Sultan nr.136: Eser, 524 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 1. varaktan itibaren başlamakta ve 19. varakta sona ermektedir. Fihristin başında “hâzâ fihrisü Fetâvâ Şeyhilislam” ifadesi bulunmaktadır. Fetvalar 21. varakta başlamakta ve ilk fetvadadan sonra “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır. Eser, Mostar’da 1157/1744 tarihinde istinsah edilmiştir.

3.10. Süleymaniye Ktp., Serez nr. 1147: Eser, 587 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 10. varakta başlamakta ve 15. varakta sona ermektedir. 2. varakta “Fetâvâ-yı Minkârîzâde tertîb-i Abdürrahim. Yalınız Abdürrahim Fetâvâsı dahi dirler.” ifadesi bulunmaktadır. Fetvalar 17.

varakta besmele ile başlamakta, besmeleden hemen sonra bir fetvaya yer verilmektedir. Sonrasında “li’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhülislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadesi yer almaktadır.

3.11. Süleymaniye Ktp., Yozgat nr. 327: Eser, 402 varaktan oluşmaktadır. Bu nüshada fihrist 2. varakta başlayıp 8. varakta sona ermektedir. Fihristin başındaki “el-cildü’s-sânî min Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi” ifadesinden bu nüshanın fetva mecmuasının ikinci cildi olduğu anlaşılmaktadır. Ferağ kaydında da *Fetâvâ-yı Abdürrahîm Efendi* ifadesi yer almaktadır. Eser 1169/1755 tarihinde istinsah edilmiştir.

3.12. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 1440: Eser, 112 varaktan oluşmaktadır. Nüshada herhangi bir nispete rastlanmamıştır. Bu nüsha, diğer fetva mecmualarına göre hacim olarak çok daha az fetva ihtiva etmektedir. Son varaklar tahrip olmuş, sayfaların yarısı yırtılmıştır.

3.13. Süleymaniye Ktp., İzmir nr. 250: Eser, 169 varaktan oluşmaktadır. Fihrist, 3. varakta yer almaktadır. 169. varakta “temmet Fetâvâ-yı Abdürrahîm” ifadesi yer almaktadır. Bu nüsha diğer nüshalarla mukayese edildiğinde daha az fetva içermektedir.

3.14. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 1121: Eser, 526 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 5. varakla 10. varak arasında olup 13. varakta *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ifadesi yer almaktadır. 1237/1821 tarihinde istinsah edilmiştir.

3.15. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa nr. 32: Eser, 678 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 2. varakla 7. varak arasında yer almaktadır. Fetvaların aidiyetine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3.16. Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa nr. 440: Eser, 565 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 2. varakla 12. varak arasında yer almaktadır. 13. varakta “Şeyhülislam Abdürrahîm Efendi” ifadesi yer alır. Eser, 1152/1739 senesinde istinsah edilmiştir.

3.17. Süleymaniye Ktp., Mehmed Asım Bey nr. 122: Eser, 463 varaktan oluşmaktadır. Fihrist 5. ve 13. varaklar arasında yer almaktadır. Tüm sayfaların birleştiği yüze *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* ifadesi yer almaktadır. Eser, 1170/1756 senesinde istinsah edilmiştir.

4. *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*’in Menteşzâde Abdürrahîm Efendi’nin Şeyhülislamlığı Döneminde Verilen Fetvalardan Oluşmadığına Dair Deliller

4.1. Muhteva Birliği

Türkiye kütüphanelerinde *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* olarak kayıtlı nüshalar iki farklı isimle meşhur olsa da aynı fetvaları içermektedir. “Kitâbü’s-Siyer”, “Kitâbü’n-Nikâh”, “Kitâbü’t-Talâk” ve “Bâbü’l-a’sâr fi’l-‘uşr” başta olmak üzere iki fetva mecmuasının birçok bölümünü baştan, ortadan ve sondan mukayese edildiğinde iki fetva mecmuasının hem içerdiği fetvaların sıralamasının hem de muhtevalarının aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu mukayeselerde fetvaların anlamını değiştirmeyen çok nadir küçük lafız farklılıkları haricinde bir farklılık görülmemiştir.

4.2. Müstensih Kayıtları

Yukarıda bahsedildiği şekilde, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak bilinen eserin yazma nüshalarındaki müstensih ifadeleri bu mecmuadaki fetvaların Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde verilen fetvalar olmadığını, aksine Minkârîzâde Yahya Efendi'ye ait olduğunu göstermektedir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in yazma nüshalarında bulunan ifadeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

I. *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak bilinen fetva nüshalarının başında, fetvalardan hemen önce “il’l-mevlâ el-allâmeti’l-merhûm şeyhilislâm Yahyâ Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde. Tayyeballâhu serâhu ve ce’ale’l-cennete mesvâhu” ifadeleri yer almaktadır. İncelediğimiz on yedi nüshanın onunun¹⁶ başında bu ifadeler bulunmaktadır. Örnek: Resim 1 ve Resim 2.

Resim 1: Ali Emiri Şry.-88, vr. 1^b.

“للمولى العلامة المرحوم شيخ الإسلام يحيى أفندي الشهير بمنقاري زاده طيب الله ثراه و جعل الجنة مشواه“

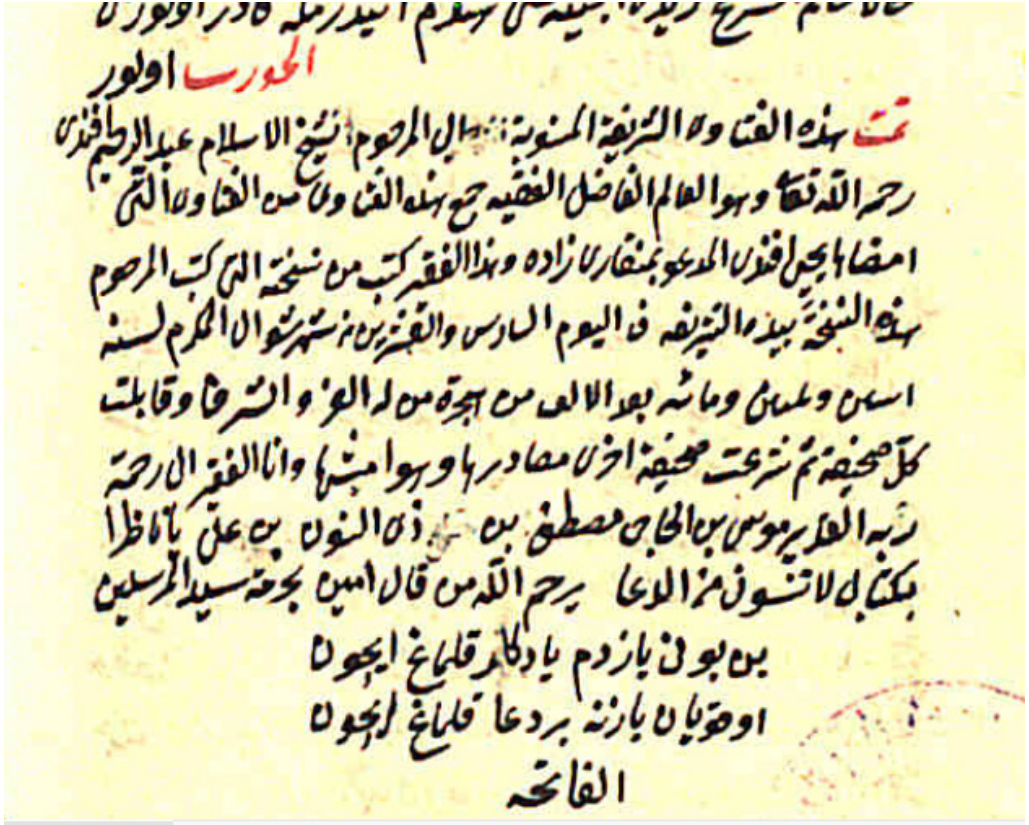
16 Ali Emiri Şry.-88, Aşir Efendi-137, Ayasofya-1570, Carullah-953, Serez-1147 Serez, Yozgat-315, Hacı Mahmud Efendi-1211, Harput-356, İzmir-262, Mihrimah Sultan-136.

Resim 2: Aşir Efendi-137, vr. 1^b.

”للمولى العلامة المرحوم شيخ الإسلام يحيى أفندي الشهير بمنقاري زاده طيب الله ثراه و جعل الجنة مثواه“

II. Süleymaniye Ktp., Carullah-953 nüshasında bulunan müstensih notuna göre Abdür-rahim Efendi, fetva mecmuasını Minkârizâde Yahya Efendi'nin imzaladığı fetva suretlerini bir araya getirerek oluşturmuştur.

Resim 3: Carullah-953, 332b.

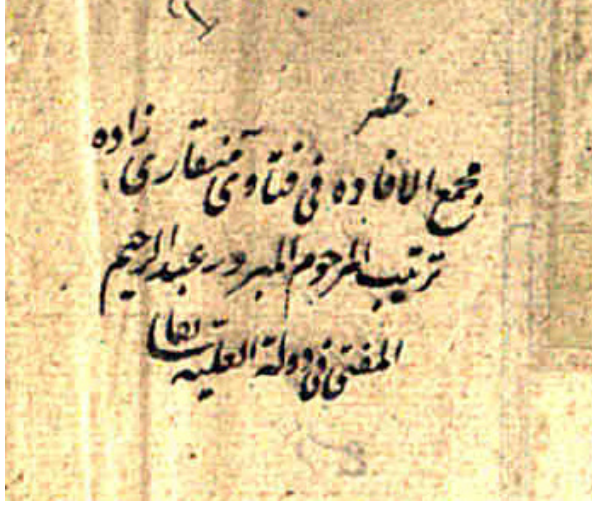
تمت هذه الفتاوى الشريفة المنسوبة إلى المولى المرحوم شيخ الإسلام عبد الرحيم أفندي رحمه الله تعالى وهو العالم الفاضل الفقيه جمع هذه الفتاوى من الفتاوى التي أمضاها يحيى أفندي المدعو بمنقاري زاده و هذا الفقير كتب من نسخته التي كتب المرحوم بهذه النسخة بيده الشريفة. في اليوم السادس والعشرين من شهر شوال المكرم لسنة اثنين وثلاثين و مائة بعد الالف من هجرة من له العزة و الشرف. و قابلت كل صحيفة ثم شرعت صحيفة أخرى مصادرها وهو أمشها وأنا الفقير إلى رحمة ربه العزيز موسى بن الحاجي مصطفى بن ذي النون بن علي. يا ناظرا بكتابي لا تنسوني من الدعاء يرحم الله من قال آمين بحرمة سيد المرسلين

بن بوني يازدم يادكار قلماغ ايجون

اوقويان يازنه بر دعا قلماغ ايجون

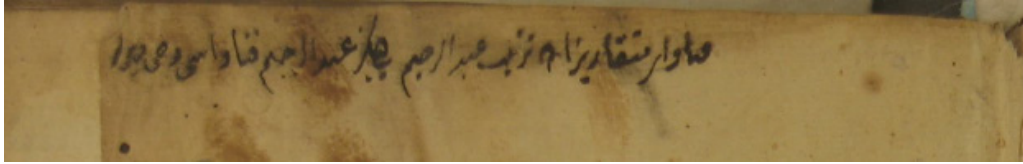
الفاحة

III. Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 1570 isimli nüshada “Mecma‘u’l-fetâva fi fetâvâ Minkârîzâde. Tertîbü’l-merhûm el-mebrûr Abdürrahîm el-müftî fi devleti’l-aliyye sâbikan” ifadesi fetvaların Minkârîzâde Yahya Efendi’ye ait olduğunu, Abdürrahim Efendi tarafından tertip edildiğini göstermektedir.

Resim 4: Ayasofya-1570.

IV. Süleymaniye Ktp., Serez-1147 isimli nüshada “Fetâvâ-yı Minkârîzâde tertîb-i Abdürrahim. Yalnız Abdürrahim Fetâvâsı dahî dirler.” ibaresi yer alır. Bu ifadeler, bu mecmuaya mürettebe atıfla *Abdürrahim Fetâvâsı* dense de fetvaların kaynağının Minkârîzâde Yahya Efendi olduğunun bilindiğini ve bu şekilde de anıldığını açıkça göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Resim 5: Serez 1147.

“Fetâvâ-yı Minkârîzâde tertîb-i Abdürrahim. Yalnız Abdürrahim Fetâvâsı dahî dirler.”

V. Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Şry nr. 88 isimli nüshanın ferağ kaydında müstensih bu nüshayı müellif nüshasından istinsah ettiğini ifade ederken Abdürrahim Efendi için müellif ve mürettep ifadelerini kullanmaktadır.

Atâullah Efendi mecmuasında da benzer bir durum yaşandığı gibi tertip faaliyetinin Abdürrahim Efendi tarafından yapılması onun oluşturduğu nüshanın kendi adıyla tedavüle girmesine sebep olmuştur. Bu nüsha *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak meşhur olsa da müstensihlerin ifadeleri bu mecmuanın ilk ortaya çıktığı dönemde içerdiği fetvaların Minkârizâde Yahya Efendi'ye aidiyetinin bilindiğini göstermektedir. Bununla birlikte Abdürrahim Efendi'nin Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarıyla birlikte başka şeyhülislamın fetvalarını da bu mecmuaya dâhil edip etmediği sorusu akıllara gelmektedir. Fakat müstensih notlarından da anlayacağımız üzere yaygın kanaat *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvaların Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarından oluşuyor olmasıdır.

4.3. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvaların *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*'de bulunması

Fetâvâ-yı Abdürrahim'in Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içerdiği bilgisini pekiştirmek için Atâullah Efendi'nin tasnif ettiği fetva mecmuasının “Talâk” bahsindeki iki yüz elliden fazla fetvayla *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Minkârizâde* nüshaları karşılaştırılmış,¹⁷ Atâullah Efendi'de tek bir başlık altında bulunan fetvaların *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Minkârizâde*'de bazen farklı alt başlıklarda olsa da tamamen bulunduğu tespit edilmiştir. Bu aynı zamanda Abdürrahim Efendi'nin fetvaları fıkıh kitaplarına göre detaylı olarak tasnif ettiğini göstermektedir. Mukayese sonucunda fetvaların muhtevalarının birbirinin aynı olduğu fakat bazen küçük lafız farklılıkları bulunduğu görülmüştür. Atâullah Efendi mecmuaları ile *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Minkârizâde* nüshalarının hepsini karşılaştırmak bu çalışmanın kapsamını aşacağı için iki yüz elli kadar fetvanın mukayesesi ile yetinilmiştir.

4.4. Tarihî Bağlam Uyuşmazlığı

Fetva nüshalarındaki fetvaların aynı olması ve müstensih ifadelerinin yanı sıra fetva içeriklerinin işaret ettiği dönem hakkındaki araştırmalar da bu fetva mecmuasının Abdürrahim Efendi tarafından verilen fetvalardan oluşmadığını göstermektedir. Girit Adası'nın fethedilmesi ve sonrasındaki meselelere dair fetvalar buna örnek gösterilebilir. Girit'in fethi uzun yıllar yapılan mücadelelerden sonra 5 Eylül 1669 tarihinde gerçekleşmiştir. Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlık makamına gelişi ise 26 Haziran 1715'tir. Dolayısıyla *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan bu konudaki fetvaların Abdürrahim Efendi tarafından verilmiş olması mümkün değildir. Girit'in fethedildiği tarihlerde Minkârizâde Yahya Efendi şeyhülislamlık makamında bulunmaktadır.

17 İki fetva mecmuası hacim olarak birbirinden farklı olsa da ikisindeki fetvalar da Minkârizâde Yahya Efendi'ye nispet edilmektedir. Mesela “Nikâh” bahsinde *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta 415 fetva bulunurken *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Minkârizâde* nüshalarında 805 fetva; “Talâk” bahsinde ise *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta 378 fetva bulunurken *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Minkârizâde* mecmualarında 791 fetva bulunmaktadır.

Girit'le ilgili fetvalardan bazıları şunlardır:

Girid cezîresi feth-u teshîr olundukta beytülmal için îdâd olunup arz-ı memleket olan arâzînin ba'zını serdâr ve defterdâr me'mûr olmalarıyla vekâleten bazı kimesnelere bey' idüp lâkin gabn-i fahiş ile bey' etmiş olsalar ol gabn-i fahiş ile bey' olan arâzî müşteri yedlerinden nez' olunup semen-i misilleriyle bey' olunmak üzere emr-i sultânî vârid olmağla nez' olunub semen-i misilleriyle bey' olunur mu?

el-Cevab: Olunur.¹⁸

Girid Cezîresi feth-u teshîr olundukta beytülmal için îdâd olunup arz-ı memleket olan arâzîsi bazı kimesnelere ekip biçüp harâcını tayin olunan erbâbına vermeleri üzere verilip ancak bu vech üzere tasarruflarına izin verilmiş olup ol arâzînin rakabeleri temlik olunmamış olsa ol kimesnelere dahi nice sene zabt u tasarruf idüp eküp biçüp me'mûr oldukları üzere harâcını vermiş olsalar hâlen emr-i sultânî ile yedlerinden nez' olunub harâc-ı muvazzaf ve mukâseme yahud harâc miktarı icâre ile talib olanlara verilmek caiz olur mu?

el-Cevab: Olur.¹⁹

Cezîre-i Girid keferede yedinde iken asker-i İslâm müstevlî olup bazı kılâ'ını anveten feth ettikleri ol kılâ'a tâbî keferenin bazı zimmet kabul etmeyüp dâru'l-harbe firâr etmekle arâzîlerini serdâr-ı asker-i İslâm bazı müslümanlara mülkiyet üzere öşr-i mahsulleri bedelinde senede şu kadar akçeye maktû' edüp yedlerine berât-ı âlişan verüp lâkin maktû'-i mezbûr mahsûlden noksan-ı fahiş ile nâkıs olsa, hâlen emr-i sultânî ile emîn-i beytülmal maktû' almayıp ol arâziden öşr-ü mahsul almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.²⁰

Fetâvâ-yı Abdürrahîm olarak meşhur olan fetva mecmuası üzerinde yapılacak dikkatli muhteva araştırmaları Girit örneğinde olduğu gibi fetva mecmuasının aslında Abdürrahim Efendi döneminde verilen fetvalardan oluşmadığına dair yeni kanıtlar sunacaktır. Bu çalışmanın hacmi ve sınırları açısından Girit'le ilgili fetva örnekleri yeterli görülmektedir.

18 Nuruosmaniye-2003, vr. 36^b.

19 Nuruosmaniye-2003, vr. 37^a.

20 Nuruosmaniye-2003, vr. 37^a.

Sonuç

Bu çalışmada özelde İslâm Hukuku tarihinin genelde ise Osmanlı Hukuk tarihinin önemli müracaat kaynaklarından olan *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in aslında *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ile aynı olduğu tespiti ortaya konulmuş ve bu tespiti dair temellendirmelere yer verilmiştir. Hâlbuki *Fetâvâ-yı Abdürrahim* gerek yabancı kaynaklardaki çalışmalarda gerekse *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* başta olmak üzere ülkemizdeki çalışmalarda Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verilen fetvalardan oluşan bir fetva mecmuası olarak kabul görmüştür. Bu ise araştırmacıların fetvaları ait olmadığı bir dönem çerçevesinde değerlendirmelerine ve kaynak olarak kullanmalarına sebebiyet vermiştir.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'deki fetvaların *Fetâvâ-yı Minkârizâde* ile aynı olması, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* nüshalarındaki müstensihlerin ifadeleri, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki fetvaların Minkârizâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Atâullah*'ta da bulunması ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de Girit Adası'nın fethedilmesi ve sonrasıyla ilgili meselelerin yer alması bu mecmuada bulunan fetvaların Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde verilen fetvalar olamayacağını göstermektedir. İncelediğimiz yazma eserlerde, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ismiyle tedavüle giren derlemenin Abdürrahim Efendi tarafından yapıldığı, ancak fetva kaynağının Minkârizâde Yahya Efendi olduğunun bilindiği görülmektedir. Fakat aradan geçen zaman ve eserin yaygınlaşan *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ismiyle taş baskısının basılması Abdürrahim Efendi'nin mürettip değil müellif olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir.

Kaynaklar

Yazmalar

Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Harvard Law School Library, nr. 1402.

----- Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu nr. 361.

----- Ahmed Paşa nr.111.

----- Esad Efendi, nr. 1088.

----- Hacı Selim Ağa, nr. 449.

----- Hamidiye nr. 601.

----- Hamidiye nr. 610.

----- Nuru Osmaniye nr. 2001.

----- Nuru Osmaniye, nr. 2037.

----- Nuru Osmaniye, nr. 2056.

----- Nuruosmaniye nr. 2002.

----- Nuruosmaniye nr. 2003.

----- Ragıp Paşa, nr. 628.

----- Şehid Ali Paşa, nr.1055.

Fetâvâ-yı Atâullah, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 2005.

----- Nuruosmaniye nr. 2006.

----- Ragıp Paşa nr. 617.

----- Ragıp Paşa nr. 618; Laleli nr. 1264.

----- Süleymaniye nr. 663.

----- Yazma Bağışlar nr. 325.

----- Yazma Bağışlar nr. 3403.

----- Yazma Bağışlar nr. 7471.

----- Yazma Bağışlar, nr. 3442.

Fetâvâ-yı Abdürrahîm, Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Şry nr. 88.

----- Aşir Efendi nr. 137.

----- Ayasofya nr. 1570.

----- Carullah nr. 953.

----- Esad Efendi nr. 1121.

----- Hacı Beşir Ağa nr. 32.

----- Hacı Mahmud Efendi nr. 1211.

----- Hacı Selim Ağa nr. 440.

----- Harput nr. 356.

----- İzmir nr. 250.

----- İzmir nr. 262.

----- Mehmed Asım Bey nr.122.

----- Mihrimah Sultan nr. 136.

----- Serez nr. 1147.

----- Yazma Bağışlar nr. 1440.

----- Yozgat nr. 315.

----- Yozgat nr. 327.

Matbu Eserler

- Çelik, Ahmet Faruk. *XVII. Yüzyıl Osmanlı Merkez Ve Taşrasında Fetva 'Kitabu's-Siyer Örneği'* (yüksek lisans, 2018). Marmara Üniversitesi SBE.
- İpşirli, Mehmet. "Abdürrahim Efendi, Menteşzâde." *DİA*, I, 289-290.
- . "Minkârizâde Yahyâ Efendi." *DİA*, XXX, 114-5.
- Mehmed Efendi, Şeyhî. *Vekâyiü'l-Fudalâ* (ed. Özcan Abdülkadir). I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Menteşzâde Abdürrahim Efendi. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*. İstanbul: Dâru'-t-Tibâati'l- Ma'mûreti's-Sultâniyye, 1243/1827.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, III, sy. 5, 249-378.
- Sarı Mehmet Paşa, Defterdar. *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)* (haz. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

